

נייר עמדה

בנושא

בית דין לערעורים על בתי הדין לממונות

כתיבה: הרב יואב שטרנברג

יעוץ: הרב סיני לוי

עריכה: הרב עדו רכניץ

כל הזכויות שמורות למכון משפטי ארץ, עפרה

המסמך אינו משקף בהכרח את עמדת המכון

כסלו תשס"ו

תוכן

3	הקדמה
4	רקע עובדתי והלכתי
4	הערעור במשפט הכללי
5	מוסד הערעור בהלכה
6	קביעה כי פסק הדין בערכאה הראשונה היה בטעות
9	עקרון התקדים המחייב
10	יתרונות וחסרונות מעשיים
13	ההצעה
13	עקרונות
13	עילות הערעור על פי ההלכה
14	המצב כשהוחלט על ביטול פסק הדין
14	חוק הבוררות ומשמעותו ליכולת הערעור על פסקי בתי הדין
15	פירוט ההצעה
15	מטרות
15	הבסיס - הסכמת בתי הדין
15	זכאות לערעור
16	עילות הערעור
16	סדר הערעור
16	תוצאות הערעור
17	שינויים נחוצים בשטרי הבוררות
18	נספח: הצעה להקמת מוסד שיפסוק הלכה מחייבת לבתי הדין
18	פסיקה הלכתית בנושאים עקרוניים
19	לא תתגודדו במציאות בימינו
20	יצירת קהילה בצורה מלאכותית
20	התועלת בהצעתנו
21	מקורות

הקדמה

כל מערכת משפט מתלבטת בין שני ערכים שונים ואף מנוגדים. מחד, המטרה המרכזית של בית הדין היא לרדוף צדק: "צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף לְמַעַן תַּחֲיֶה וְיִרְשֶׁת אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ" (דברים טז, כ). מטרה זו מחייבת את בית הדין לנהוג במתינות רבה בבואו לפסוק את הדין כפי שכתב הרמב"ם (סנהדרין כ, ז):

הגס לבו בהוראה וקופץ וחותר את הדין קודם שיחקרהו בינו לבין עצמו עד שיהא לו ברור כשמש הרי זה שוטה רשע וגס רוח, כך צוו חכמים הוו מתונין בדין, וכן איוב הוא אומר וריב לא ידעתי אחקרהו.

מאידך, ישנה חשיבות רבה לכך שהדיון יסתיים ובכך יבוא גם סופו של הסכסוך, כך כתב הרא"ש בעניין הכרעת הדין כשלא ניתן לברר את העובדות (שו"ת הרא"ש קז, ו, ד"ה כל):

כל זה סברתי והארכתי, להודיע שאין כח ורשות להוציא את הדין חלוק מתחת ידו, שצריך לגמור ולהשלים את הדין כדי להטיל שלום בעולם. ולכך נתנו חכמים רשות לדיין לפסוק לפי ראות עיניו, במקום שאין הדבר יכול להתברר בראיות ובעדיות, פעמים באומד הדעת, ופעמים כמו שיראה הדיין בלא טעם ובלא ראייה ובלא אומד הדעת, ופעמים על דרך פשרה.

כלומר, במקום בו לא ניתן להגיע לחקר האמת, חובה על הדיין להכריע את הדין על מנת לסיים את הסכסוך.

שני ערכים אלה באים לידי עימות בבואנו לדון בשאלת האפשרות לערער על פסקי דין. מחד, בדיקה נוספת של פסק הדין מבטיחה עיון נוסף ומעמיק, ובכך גדל הסיכוי להוציא את האמת לאור, מאידך, הליך נוסף עומד בסתירה לצורך להביא את הסכסוך לידי סיום. על רקע זה נכתב נייר העמדה שלפניך.

הרב יואב שטרנברג, אברך בכולל "ארץ חמדה", ירושלים, נאות לקחת על עצמו את כתיבת נייר העמדה. בנייר העמדה הוא סוקר את הקיים במערכת המשפט הכללית ואת הרקע ההלכתי, תוך התייחסות לויכוח ההלכתי בעניין סמכותו של בית הדין הרבני הגדול. לאורו של הדיון מסוכמת עמדת ההלכה בעניין האפשרות לערער על פסק דין, תוך התייחסות לשיקולים מעשיים בהפעלת נוהל שכזה. בסופו של הדיון מוצגת הצעה מעשית, שיש בה גם התאמה להלכה, וגם ניסיון לתת מענה לצרכים המעשיים. לסיום מובא נספח המציע מודל הלכתי ליצירת פסיקה אחידה בבתי הדין.

נייר העמדה יוכל לשמש כבסיס לדיון בתוך בתי הדין לממונות, ובקהילת המשפט העברי באופן כללי.

מסמך זה מהווה חלק בלתי נפרד מפעילותו של מכון משפטי ארץ, עפרה, לקידום מערך בתי הדין לממונות.

בברכת התורה

עדו רכניץ, מרכז מחקר

מכון משפטי ארץ, עפרה

רקע עובדתי והלכתי

בראשית דברינו נתאר את תפקידיו של בית המשפט לערעורים במערכת המשפט הכללית. לאחר מכן, נדון בשאלה, האם תפקידים אלו קיימים במסגרת ההלכה.

הערעור במשפט הכללי

זכות הערעור היא זכות יסודית במערכת המשפט הכללית. את זכות הערעור במשפט הכללי נימק השופט חיים כהן, בסמכות הכפיה של בתי המשפט:

זכות יסוד, היא שאדם יוכל לערער על פסק דין שניתן נגדו, דוקא משום קיום סמכות הכפיה הנתונה בידי בית המשפט...¹

הנחת העבודה במשפט הכללי היא, שיתכן שהשופט טעה, ולכן זכותו של בעל הדין לערער לערכאה גבוהה יותר. זכות ערעור זו מכונה 'ערעור בזכות'. במקרים מסוימים, רשאי אדם להגיש ערעור פעם נוספת, אולם לא תמיד. ערעור מסוג זה נקרא 'ערעור ברשות', משום שהעותר צריך לקבל רשות לערער.

למרות שניתן לערער על כל פסק דין. הרי שבדרך כלל מתמקד הערעור בטעות משפטית:

'הסמכות הערעורית' היא לבדוק ולפסוק אם, נוכח העובדות כפי שנודעו בערכאה הראשונה, לא טעה השופט טעות משפטית ('טעות שבמשנה': סנהדרין לג, ע"א), אם בהסיקו מן העובדות מסקנות מוטעות ואם שטעה בפרשנות החוק או שהתעלם מהלכה פסוקה או לא הבינה אל נכון.²

רוצה לומר, ערכאת הערעור במשפט הכללי אינה שומעת עדויות, אלא דנה בראיות שכבר הוצגו בפני הערכאה הראשונה. הערעור הוא במהותו ערעור על ההחלטה השיפוטית, דהיינו רק כאשר השופט פעל שלא כשורה (מבחינת המסקנה המשפטית או מבחינת ניהול הדיון), מתקבל ערעור, ולא כאשר השופט פעל נכונה, אלא שלא היה מודע לעובדות מסוימות וכדומה. ואדרבה, ערעור על סמך עובדות חדשות אינו אפשרי במשפט אזרחי (אלא רק במשפט פלילי).

ערכאת הערעור רשאית לקבל אחת מההחלטות הבאות: לשנות את פסק הדין או להחזירו לערכאה הראשונה. שתי אפשרויות אלו נובעות מהעובדה, שלבית המשפט לערעורים ישנה סמכות כפולה: הוא רשאי להחליט אחרת מהערכאה הראשונה, והחלטה זו תהיה מחייבת בתיק זה, וזו הסיבה שהוא יכול לשנות את פסק הדין. ושנית, הוא רשאי לקבוע פירוש מחייב לחוק. כיוון שהוא קובע את הפירוש המחייב לחוק, הוא יכול להחזיר את התיק לערכאה הראשונה, על מנת שתשלים את הדיון, על סמך הפרשנות המחייבת שהוא קבע.

הסמכות השניה של בית הדין לערעורים נובעת מעיקרון כללי במערכת המשפט הכללית, והוא עקרון התקדים המחייב. דהיינו, שבתנאים מסוימים, פירוש שניתן לחוק במסגרת תיק אחד, מחייב גם את השופטים בערכאה נמוכה יותר, לדון על סמך אותו פירוש. לא תמיד הפירוש הזה ניתן במסגרת ערעור.

¹ חיים ה. כהן, המשפט, מוסד ביאליק ירושלים תשנ"ב, עמ' 432.

² שם, עמ' 434.

לפעמים, נושאים מסוימים נידונים מראש בערכאה גבוהה יותר משום שהחוק מחייב לדון בהם בבית המשפט המחוזי או בבג"ץ. לכן, התקדים המחייב, באופן עקרוני, אינו תפקיד מהותי של בית המשפט לערעורים, אלא רק פועל יוצא של העובדה שהערעור נעשה בפני ערכאה גבוהה יותר.

עקרון התקדים המחייב אינו עקרון יסודי במשפט הכללי, ויש מערערים על התועלת שבו. נביא כאן מדבריו של איש התורה והמשפט, ד"ר זרח ורהפטיג:

... שללתי את העקרון של התקדים המחייב, שכן יכול להשריש הלכה מוטעית, יכול להביא שופט לכלל טעות בהשוותו עניין לעניין, עלול ליטול הרבה מגמישותם של פסקי דין לאור תמורות החלות ביחסי מסחר ומשא ומתן, עלול גם להביא לידי צמצום מחשבתו המשפטית העצמאית של השופט. לא התעלמתי אמנם גם מהיתרונות של שיטת התקדים, אבל העלתי, כי כל עניין ערכו ומעמדו של תקדים משפטי יש להשאיר בידי בתי משפט, ולא לגבשו בחוק. מעמדו של תקדים משפטי לא צריך להיות נושא לחקיקה. חקיקה בנידון, מתן גיבוי של החוק לפסק דינו של שופט לגבי עניינים דומים, עושה את השופט למחוקק, ויהא בכך משום ערעור חלוקת הסמכויות - השופטת והמחוקקת, ותפגום באמונו של הציבור בשופט.³

ד"ר ורהפטיג מציין, שמלבד הנצחתן של טעויות שיפוטיות, התקדים המחייב גורם לצמצום מחשבתו המשפטית העצמאית של השופט, וכן פוגע בעקרון הפרדת הרשויות. לכן הוא שולל את העקרון של 'תקדים מחייב' ומעדיף על פניו שהתקדים יהיה רק 'תקדים מנחה'.

דא עקא, למעשה, ישנה בעייתיות בקיומו של מוסד ערעורים, בלי להזדקק לרעיון של תקדים מחייב. שכן, אם עמדתה של ערכאה ראשונה תהיה שונה מעמדתה של ערכאת הערעור, יכול להיווצר מצב שבו באופן קבוע תביעות מסוג מסויים מפסידות בערכאה הראשונה וזכות בערכאה השנייה, ולהיפך. מצב זה יכול לגרום לחוכא ואיטלולא בבתי המשפט. העובדה שסמכותו של בית המשפט לערעורים גוברת על סמכותה של הערכאה הראשונה פותרת בעיה זו.

ניתן היה להחליט על פתרון מסוג אחר והוא, שכל פעם שיווצר מצב כזה, הכנסת, או גורם מוסמך אחר יקבע את הפרשנות המחייבת של החוק. פתרון זה הוא הפתרון הראוי, אליבא דהרב ורהפטיג, אבל יש להודות, כי פתרון זה מסובך ומסורבל. ובכל מקרה, גם פתרון כזה מחייב מוסד שיקבע את הפרשנות המחייבת של החוק עבור כולם.

מוסד הערעור בהלכה

כאשר אנו באים לבחון את עמדתה של ההלכה ביחס למוסד הערעור, מוטלת עלינו החובה לבחון את שני תפקידיו של מוסד הערעור שהצגנו קודם לכן. לכן, נדון בשני תפקידיו של מוסד הערעור בנפרד, ולאחר מכן נדון בשאלה, האם יש מקום להקים מוסד ערעורים על פי ההלכה.

³ זרח ורהפטיג: התקדים, שנתון המשפט העברי, כרך ו - ז עמ' 110. וראה גם ראה, יוזמתו של השופט אהרון ברק לעידוד אקטיביזם שיפוטי, גרמה למחלוקות קשות בינו ובין הכנסת, ובהחלט מערערת את אמונו של הציבור בשופטי בית המשפט העליון.

קביעה כי פסק הדין בערכאה הראשונה היה בטעות

על פי ההלכה, כאשר דיין טעה טעות בדבר משנה, הדין בטל. השאלה היא, כיצד מתקבלת ההחלטה שהדיין טעה, כאשר ישנן שתי אפשרויות עקרוניות: (א) הדיין עצמו מגיע למסקנה שהוא טעה (ב) דיין אחר קבע כי הפסק של הדיין הראשון הוא טעות. אנו ננסה לברר, האם האפשרות השניה נכונה.

בתוספות (ב"מ סט, ב, ד"ה כי) מובא שבית הדין צריך לנמק את הפסקים כאשר הוא רואה שישנו פתחון פה לטענה כי פסק הדין ניתן שלא כהוגן, או כאשר בית הדין דן את בעל הדין בכפיה:

משמע דוקא הכא לפי שהיה לו פתחון פה לחשדו קאמר דצריך לאודועיה משום והייתם נקיים מה' ומישראל (במדבר לב) אבל בעלמא לא... אר"ת מכח ההיא דהכא דוקא התם דלא רצה לדון אלא על ידי כפייה אבל אם מדעתו דנו אותו אין כותבין ונותנין לו...

נראה שלדעת ר"ת דיון שהתקיים שלא בכפיה אינו חשוף לערעור, כיון שבעלי הדין קבלו על עצמם את ההרכב שידון בעניינם, ולאחר קבלה שכזו הם אינם יכולים להרהר אחרי פסק הדין. דברי ר"ת משמעותיים במיוחד במציאות העכשווית בה לבתי הדין אין יכולת כפיה.

בניגוד לדברים אלה של התוספות, בתוספות (סנהדרין לא: ד"ה ואם) הובאה דעת אחרת, שלפיה אם בעל הדין דורש שבית הדין ינמק את פסק הדין, יש לתת בידו פס"ד מנומק.

שתי השיטות הובאו בשו"ע (ח"מ יד, ד):

"א שאם רואה הדיין שבעל דין חושדו שנוטה הדין כנגדו, צריך להודיעו מאיזה טעם דנו, אפילו אם לא שאל. הגה: וכ"ש אם אומר: כתבו לי מאיזה טעם דנתוני (טור). מיהו יש אומרים דוקא אם דנו אותו ע"י כפייה, אבל בלא"ה אין כותבין, וכן עיקר... וא"צ לכתוב לו הטעמים והראיות, רק כותבין להם הטענות והפסק דין.

כפי שנאמר לעיל, כתיבת הנימוק לפסק הדין נועדה לאפשר לבעל הדין לעמוד על צדקת פסיקתו של בית הדין. אולם, לא כתיבת פסק הדין כשלעצמה היא שמוכיחה את הצדק, אלא היכולת ערער. ביטוי לזה נמצא בהמשך דבריו של הרמ"א (שם):

ואין צריכים לכתוב לו אלא מבית דין קטן לבית דין גדול, אבל בית דין גדול שדנו אין צריכין לכתוב לו, דלא חיישינן לטעותא, דא"כ אין לדבר סוף⁴.

הרמ"א כותב, שאין צורך בכתיבת פסק דין אא"כ ישנו בית דין גדול יותר, שיקרא את פסק הדין. דהיינו, כתיבת פסק הדין נועדה כדי לאפשר לבית הדין הגדול יותר לעמוד על הטעמים לפסק הדין הראשון, ולברר אם הפסק הראשון נכון.

אלא שלכאורה יש סתירה לדברי הרמ"א, מתשובת חזה התנופה, המובאת בב"י (ח"מ יב) ובסמ"ע (שם יט, ב):

⁴ לשון הרמב"ם בהל' סנהדרין (פ"ו ה"ה): שנים שנתעצמו בדין אחד אומר נדון כאן ואחד אומר נעלה לבית דין הגדול שמא יטעו אלו הדיינים ויוציאו ממון שלא כדין כופין אותו ודן בעירו, ואם אמר כתבו ותנו לי מאי זה טעם דנתוני שמא טעיתם כותבים ונותנין לו.

כתב בתשובות שבסוף ספר חזה התנופה (סי' מ) ראובן ושמעון שבאו לדין ויצא אחד מהם זכאי ושוב חזר בעל דינו ותבעו בפני בית דין אחר אינו זקוק לו לירד עמו לדין ולא להשיב על טענותיו וגם אין בית דין רשאי לשמוע דבריו כלל אחר שכבר יצא זכאי מבית דין הראשון

מבואר, שאין דיין רשאי לשמוע את דברי אחד מבעלי הדין, אחר שכבר יצא זכאי בבית הדין הראשון, וא"כ קשה - לשם מה נותנים ביד בעל הדין פסק דין כתוב?

קושיה זו עמדה בבסיס ההתנגדות לבתי דין לערעורים⁵. באופן תמציתי, תומכי הקמת בית הדין לערעורים כתבו מספר טעמים, מדוע ניתן להקים ב"ד לערעורים:

א. כאשר פסק הדין שניתן בבית הדין היה סופי, אין זכות לערער עליו. אבל, אם בעלי הדין הסכימו מראש שפסק הדין של הערכאה הראשונה לא יהיה מוחלט עד שבית הדין לערעורים לא יאשר אותו, או אם בעלי הדין יסכימו (מה שקורה כאשר אין ערעור), הרי שמכח 'קיבלו עליהו' ניתן לערער. טענה זו נזכרת בציץ אליעזר (חט"ז סי' ס"ז), במשפטי עוזיאל (ח"ד חו"מ א), בדברים שכתב הגר"א שפירא (פסקי דין רבניים כרך י עמ' 180) ועוד. אמנם, הסבר זה יפה רק כל עוד מדובר בפסק דין שכל כולו בממונות, ולא בענייני איסור והיתר שבהם אין לבעלי הדין זכות לקבוע דברים לגבי פסק הדין, שהרי רק בדבר שבממון תנאו קיים.

ב. הסיבה לאמינות של בתי הדין, כפי שהיא באה לידי ביטוי בספר חזה התנופה נובעת מהכלל ש'ב"ד בתר ב"ד לא דייקי'. כלל זה אינו נכון היום. וראה על כך באריכות בפת"ש (סי' יט סק"ג). דעה זו פותחה בהרחבה ע"י הרב שרמן (שורת הדין כרך ג עמ' ריא - רכ), והוא מציין, שבית הדין הגדול יושב בתיקים רבים, שבהם ברור שהדיינים בערכאה הנמוכה אינם בקיאים בהלכה, או אינם בקיאים בפרטים מציאותיים שונים הנוגעים לפסק הדין⁶. כמו כן, טוען הרב שרמן, כאשר בית הדין בערכאה הראשונה כתב פסק דין, וזה הגיע לפני בית הדין הגדול, אם ימצא בית הדין הגדול שטעה קודמו, הרי לפנינו שבדין זה הערכאה הראשונה אכן לא דייקא. גם בציץ אליעזר (שם) מזכיר נימוק זה.

ג. הטעם לדברי חזה התנופה, הוא, שאין רשות לערער הוא משום פגיעה בכבודם של הדיינים שישבו בבית הדין הראשון, שהרי מי נתן לבעל הדין רשות להרהר אחריהם שמא טעו. אולם, אם הדיינים עצמם הרשו לבעלי הדין לפנות לערכאת ערעור, ואף נתנו פסק דין כתוב ביד המערער, בזה לא אמר בעל חזה התנופה, שאין להראות לדיינים אחרים. מקור סברא זו בדברי בעל ערוך השולחן (סי' יד ס"ח):

ויראה לי שהדיינים צריכים לכתוב שנותנים רשות לעיין בהפס"ד, דאם לא כן הא נתבאר בסי' יב ס"ג שאור לדון בפסק שפסקו אחרים (-כדברי בעל חזה התנופה. י.ש.).

וכן כתב בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ג אה"ע סי' ב) במשפטי עוזיאל (שם) וביביע אומר (ח"ב, חו"מ סי' ב אות ח)⁷.

⁵ אין זו הסיבה היחידה להתנגדות למוסד הערעורים. לקמן נבאר טעמים נוספים להתנגדות לקיומו של בית הדין לערעורים.
⁶ יש לציין, שבתי הדין האזוריים של הרבנות, אינם רואים את עצמם בהכרח כפחותים במעלתם מבית הדין לערעורים. לכן, הם אינם מוכנים לקבל את העיקרון שבית הדין הגדול רשאי לבדוק אחריהם, משום שהם 'לא דייקי'.

⁷ גם על סמך נימוק זה, ישנו חיכוך בין בתי הדין האזוריים של הרבנות לבית הדין הגדול. שכן, לא כל הדיינים מעוניינים בבדיקה של בית הדין הגדול. ואע"פ שתקנות הדיו מחייבות אותם לאפשר ערעור, הם אינם רואים עצמם מחויבים להם. זו הסיבה שהרבה מפסקי הדין אינם מנומקים, דבר הנוגד גם הוא את תקנות הדין.

יש לציין, שכל החילוקים שנאמרו לעיל, כוחם יפה כאשר מדובר בערעור נקודתי, על פסק דין מסוים. אולם, הקמת מוסד של ב"ד קבוע, שידון בערעורים באופן קבוע, יכולה להיתפס כפקפוק בכשרם של הדיינים בערכאות הנמוכות לפסוק נכון, דבר שיכול לגרור זילותא דבי דינא. ועוד נרחיב בעניין זה בהמשך.

בבתי הדין הרבניים התקבלה החלטה שיש לנמק את פסק הדין בכל מקרה (תקנות הדיון בבתי הדין הרבניים בישראל, ה'תשנ"ג). ובהקשר זה מאלפים דבריו של הרב עוזיאל (משפטי עוזיאל כרך ד - חו"מ סי' א):

ובאיכות כתב פסק הדין, ההלכה קובעת לכתוב רק הטענות ופסק הדין שעליהם, משום שבזה כבר נתנת האפשרות לכל יודעי משפט לחקור הדין, כי תורה אחת לכולנו, וכמו שכתב הסמ"ע, אבל החות יאיר בהשמטותיו כותב: האי "כתבו לי מאיזה טעם" רוצה לומר טעם וראיה ממש. אפשר לחלוק על החות יאיר מבחינת מצוי ההלכה, אבל ההלכה לחוד, וההרגשה המוסרית של הדיין פורצת גדר ההלכה, כי ההלכה מכוונת לכלל העם וקובעת חומת נחושת נגד כל אלה הרוצים ללגלג על הדיינים ולהטריח בעלי דינם בטלטולים ממקום למקום ומדיין לדיין כדי ליגעו ולהביאו לידי פשר וויתורים שלא כדין. אבל הרגשתו המוסרית של הדיין אינה נשמעת להלכה, במקום שהוא רואה רצונו הנאמן של בעל הדין לדעת דבר המשפט, ומדוע לא נתן לו ספוק זה ומדוע לא נשתמש בהזדמנות זו לקיים בעצמנו "ושפטתי בין איש ובין רעהו והודעתי להם את חוקי האלקים ותורתיו... חובה זאת גדולה יותר בזמן הזה, שכל בתי דין של ערכאות מנמקים את משפטים בראיות והוכחות להצדקת דינם. וזה מוקיר את דייניהם בעיני כל העם, ולמה לא נעשה גם אנו כדבר הזה לחבב המשפט לגדל כבודו ולהוכיח צדקתו וצדקת שופטיו בעיני בעלי הדין עצמם, ועל ידם לעיני כל העם, למען יכירו וידעו כולם נכונות דברי משה רבינו בתורתו, לאמר: ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת אשר אנכי נותן לפניכם היום

בעקבות דברי הרב עוזיאל נאמר גם אנו, כי בהתחשב בחוסר האמון של הציבור במשפט העברי, ראוי להקים מוסד שיתן אמינות למערכת בתי הדין, כפי שנימקו התוספות (ב"מ סט, ב ד"ה כי) את החובה לתת פסק דין מנומק:

משמע דוקא הכא לפי שהיה לו פתחון פה לחשדו קאמר דצריך לאודועיה משום והייתם נקיים מה' ומישראל...

למעשה, רוב גדולי הדור הנוכחי בארץ ישבו בבית הדין לערעורים בזמן זה או אחר, ולכאורה יש בכך ראייה שהם קיבלו את הרעיון של בית דין לערעורים. הדבר נכון שבעתים לגבי ערעור במסגרת של בתי הדין שאנחנו מציעים, מהטעמים הבאים: (א) בתי דין אלו דנים כולם מכח 'קיבלו עליהו', ונמצא שלעולם יש בהם את קבלת הצדדים (ב) ב"ד לערעורים לא כופה את עצמו על בתי הדין המקומיים, ודן רק בתי דין שהסכימו לקבל אליהם את מוסד הערעור בתקנות הדיון שלהם.

יש לציין נקודה מהותית מאוד והיא, שלכל התירוצים שאמרנו, אין כאן חידוש של אפשרות לביטול הדין שלא על פי ההלכה, אלא רק שאלה מיהו האדם שיחליט אם בית הדין הראשון טעה בפסק דינו.

עקרון התקדים המחייב

בלי להכביר במילים, נציין כי אין בהלכה מושג של תקדים מחייב⁸. מאז חתימת התלמוד הבבלי, אין כמעט הלכה שהתחדשה, שאי אפשר לחלוק עליה. גם אותם ספרי הלכה שהתקבלו, כדוגמת השר"ע ונושאי כליו, מלאים במחלוקות, ואף אם נקבל את הכלל שאין לומר 'קים לי' נגד פסק של השר"ע והרמ"א, ספרים אלו פשטו בכלל ישראל, ומתוך כך הפכו להלכה פסוקה, ולא להיפך. דהיינו, שהמנהג לפסוק כשיטה מסוימת הוא ההופך אותה להלכה פסוקה, ולא עצם הפסק.

העובדה שלא ניתן ליצור תקדים מחייב, וממילא בית דין לערעורים אינו יכול להורות לערכאות נמוכות ממנו כיצד לפסוק, היא הגורם השני שגרם התנגדות למוסד הערעורים בבתי הדין הרבניים.

בית הדין לערעורים של הרבנות הראשית שומר לעצמו את הזכות לקבוע הלכות עבור בתי הדין האזוריים. האפשרויות העומדות בפני בית הדין לערעורים הן (סעיף קנ"ג לתקנות הדיון תשנ"ג):

בית הדין רשאי לדחות את הערעור או לקבלו. רשאי הוא לשנות את פסק-הדין, לבטלו, להוציא פסק אחר במקומו, להחזיר את העניין לבית-הדין שדן או לאותו בית דין בהרכב אחר או לבית-דין אזורי אחר, לשם דיון מחדש או לשם בירור נוסף או לשם קבלת ראיות או להשלמת נימוקי פסק-הדין.

כבר ציינו, שהמשמעות של החזרת פסק הדין לבית הדין שדן, פירושה קבלת הכרעה הלכתית מסוימת של בית הדין לערעורים, והחזרת הדין לערכאה הראשונה, על מנת שתדון על פי אותה הכרעה. למשל, בי"ד אזורי פסק שאין לחייב גט בנסיבות מסוימות. בית הדין לערעורים פסק שיש לחייב גט, והחזיר את התיק לבית הדין האזורי, על מנת שיסדר את הגט.

נאמרו מספר טעמים באשר לשאלה, מדוע רואה בית הדין לערעורים זכות לפסוק הלכה מחייבת. ניתן לומר, שכיוון שבית הדין לערעורים ראה את דברי קודמיו, וחלק עליהם, הרי זה בבחינת 'הלכה כבתראי'. אלא, שאם דיני הערכאה הראשונה חזרו וראו את הפסק של בית הדין לערעורים ולא השתכנעו, בטל טעם זה.

ואולי הטעם לתקנת בתי הדין המאפשרת לבית הדין לערעורים לקבוע הלכה לכפופים לו, היא מכ ההנחה, כי מעמדה של הרבנות הראשית הוא של 'מרא דאתרא' בארץ ישראל, ומכח זה, אין רב מקומי רשאי לפסוק בניגוד לעמדת ה'מרא דאתרא'. וראה בעניין זה אריכות דברים ב'עמוד הימיני' (ו, יא):

והנה הרבנות הראשית קבלה עליהם רוב הציבור שבא"י בתור רבותיהם. וגם הרבנים המקומיים אינם מתקבלים אלא באישור של הרבנות הראשית. נמצא שהרבנות הראשית יש לה בכל מקום שבא"י תוקף של מרא דאתרא, כי גם רבני המקום אינם פועלים אלא בשליחותם. ממילא קימת כלפיהם ההלכה של הרמ"א הנ"ל שאין להורות נגד פסק שלהם, ואין לפרסם להלכה למעשה דעה שהיא מנוגדת לפסק הלכה שלהם, כל עוד אין הדבר בחינת טעות בדבר משנה אלא טעות בהכרעה ושיקול הדעת, גם כשהם פוסקים להקל, וגם כשזה נוגע לאיסור תורה. וזהו גם טרם שפסקו, ומכש"כ לאחר שפסקו שבזה קיים פסקו של הרמ"א שגם חכם שהתיר אין לשני לאסור, והוא כנ"ל מהגרע"א מוסכם אליבא דכו"ע, עכ"פ לענין

⁸ ראה על כך בהרחבה במאמרו של זרח ורהפטיג, שם עמ' 121 - 126.

לכתחילה יש להימנע מזה מחמת כבודו של ראשון. ובניד"ד, גם אם עבר השני והורה, אין הוראתו הוראה כלפי ציבור זה, כיון שקבלו עליהם הרבנות הראשית כרבותיהם, וכנ"ל. ואם אמנם כלפי אותו חלק ציבור שמעיקרא לא קיבל עליו את הרבנות הראשית יש לדון שאין בזה משום 'לא תתגודדו', בשני בת"ד בעיר אחת וכנ"ל. אבל אותו ציבור, והוא רוב היישוב שבא"י, שבחרו ברבנות הראשית ורואים בהם את רבותיהם, כלפיהם וכן כלפי הרבנים המשמשים באותן קהלות מכוח מינוי והסכמת הרבנות הראשית, ודאי שהם בגדר המרא דאתרא שדינם דין ופסקם פסק, גם במה שנוגע לשאלות איסור תורה, כל עוד שלא יתגלה בפסק טעות ח"ו בדבר משנה. ומכאן למודעי, שכל אותם פסקי הרבנות הראשית, שהוצאו לאחר דיון ושו"ט כהלכה, אעפ"י שיש חכמים שמתנגדים להם, אין כאן מקום לדון אלא כמחלוקת שבשיקול הדעת, ובזה פסקו של המרא דאתרא שריר וקיים ללא הרהור.

אפשרות נוספת להבין את עמדתו של בית הדין לערעורים היא מכח 'קיבלו עלייהו'. דהיינו, כיון שתקנות בתי הרבניים מאפשרות לבית הדין הגדול לקבוע הלכה לגבי בתי הדין בערכאה הראשונה, ניתן לומר, שכאשר ישנו תקדים מחייב, ישנה בעצם הסכמה של בעלי הדין, לדון על פי אותה החלטה. כעין הסכמה זו, ניתן לראות בהסכמה המקובלת בכמה שטרי בוררות, שהצדדים מקבלים עליהם לוותר על טענת 'קים לי'.⁹ למעשה, בתי הדין הרבניים האזוריים אינם מכירים בסמכותו של בית הדין הגדול להכתיב להם פסקי דין. וכאשר בית הדין הגדול רואה לנכון לבטל החלטה של בית דין אזורי, אין לו מנוס, בדרך כלל, מלהעביר את התיק לבית דין אחר, או לדון במקרה בעצמו.¹⁰

יתרונות וחסרונות מעשיים

לאור דברינו לעיל, ניתן לקבוע, כי מבחינה הלכתית, ניתן להקים בית דין, שבו יתבררו תביעות שנידונו בערכאות נמוכות, אם אותן ערכאות מסכימות לקיומו של ב"ד שיבדוק אחריהן. אבל, היכולת ליצירת תקדימים מחייבים ע"י בית דין שכזה מוטלת בספק. לפיכך, נראה שכדאי להקים קודם כל מוסד בעל סמכויות מצומצמות יותר, המוסכם על מרבית הפוסקים, ורק לאחר מכן לפתח דברים נוספים, שביסוסם ההלכתי רעוע. לכן בהמשך דברינו נדון בהקמתו של בית דין לערעורים שאין לו יכולת ליצור תקדימים מחייבים.

כעת, נבחן שיקולים נוספים שבהם התלבטו הפוסקים כאשר דנו בהקמת בית דין לערעורים:

א. סתירות בפסיקה - יש חשש כי יוצר מצב שבו ערכאת הערעור פוסקת באופן עקבי בשונה מערכאה נמוכה כלשהי, והדבר עלול לגרום לזילות בתי הדין.

ב. סרבול - אחד מאמצעי ה'שיווק' של בתי הדין הרבניים הוא מהירות קבלת פסק הדין. אין זה שיקול 'שיווקי' בלבד, אלא יסוד אמיתי יש כאן - מניעת עינוי דין. מוסד ערעורים, כזה או אחר, מוסיף עוד סדרה של דיונים קודם מתן הפסק, שכן סביר להניח, שכל מי שיפסיד בדין ינסה לערער על פסק הדין.

⁹ לעניות דעתי, ניתן וראוי למצוא דרכים אחרות לחייב את בתי הדין להלכה מוסכמת אחת. בנספח לחיבור זה אני מציין דרך אפשרית אחת.

¹⁰ ראה במאמרו של זרח ורהפטיג שם, עמ' 131-132.

ג. העלות - הפתרון המקובל לבעיית הסרבול שהעלנו, הן בבתי הדין והן במערכת המשפט הכללית, הוא ע"י אגרות משפט¹¹. ישנם הטוענים, כי אגרה שכזו פירושה שכדי לזכות בדין אדם יצטרך לשלם יותר כסף, וממילא יוצר מצב שבו אדם עשיר יהיה זכאי להגנה משפטית טובה יותר מזו של אדם עני.

ד. זילותא דבי דינא - כפי שצינינו לעיל, ישנו הבדל עקרוני בין ערעור על פסק דין מסויים, ובין החלטה עקרונית שכל פסק דין צפוי לערעור. בהחלטה זו, יש משום מתן הכרה לכך שדיינים יכולים לטעות, וממילא יש חשש שגורמים חיצוניים יתחילו להביע את דעתם בנוגע לפסקי הדין - לטיב ההחלטות ולטיב הדיון.

ה. ההבדל בין בוררות ודין - במקרים רבים פונים בעלי הדין לדין תורה מתוך אמון בדין או בדיינים, במקרה כזה אין מקום לבחינה מחודשת של ההחלטה. רק במקום בו הפניה לבית הדין נעשתה מתוך כפיה (הלכתית או חברתית) יש מקום לערעור¹².

למרות החסרונות האמורים, הצורך בהקמת מוסד ערעור גובר. הנוהג המקובל היום בחברה הישראלית הוא שכל מוסד זקוק לגורם שיפקח עליו. אילו בתי הדין היו כל אחד גוף עצמאי, לא היה כ"כ מקום לביקורת עליהם, מדוע אין להם מוסד ערעורים. שכן, דבר זה מקובל בכל מוסד בוררות פרטי. דא עקא, בתי הדין מייצגים כולם את התורה, ואת שיטת הפסיקה של המשפט העברי. בתור שכאלו, הם בעל כרחם נחשבים כחלק ממערכת אחת, וממילא יש בציבור ביקורת על העובדה שלא ניתן לבדוק אחרי פסקי הדין בערכאות הראשונות. אולי היה ראוי שהציבור יתן יותר אמון בדיינים, אבל בפועל העדר גוף מערער רק פוגם באמון הציבור. זוהי למעשה הטענה העיקרית בזכות קיומו של מוסד הערעורים, כיוון שלכל שאר הטענות ניתן למצוא פתרונות מקומיים.

בעיית הסתירות בפסיקה לא תהיה בהכרח בעיה חמורה, כיון שבתיקים רבים, מגיעים הדיינים בערכאה הראשונה ובערכאת הערעור לעמק השווה מבחינה הלכתית. אדרבה, ע"י התייעצות עם דיינים נוספים, יצא הדין לאור בצורה טובה יותר שכן 'מוטב יגמר הדין באחד עשר מבעשרה'¹³.

לגבי הסרבול, ראשית לכל, פניה לערעור אינה עילה להימנע מביצוע של פסק הדין של הערכאה הראשונה, תוך "זמן בית דין", אלא אם כן, בית הדין לערעורים יוציא צו ביניים בעניין. שנית, בית הדין לערעורים ישתדל לטפל בערעורים במהירות המרבית.

לגבי העלות, כיוון שההלכה אינה רואה בעין יפה את הערעור האוטומטי, אין שום צורך מיוחד להוזיל את עלות הערעור. אדם שחושב שנעשה לו עוול, ורוצה בדיקה מחודשת - שישלם עבורה.

לאור כל האמור, עמדתנו היא, שראוי להקים בית דין לערעורים, בגלל התועלת הגדולה שתגרום הקמת בית דין שכזה להגדלת אמון הציבור במערכת בתי הדין לממונות. תפקידו של בית הדין יהיה אך ורק ביטול פסקי הדין של הערכאה הראשונה במקרה של טעות בדין, והוא לא יכפה החלטות הלכתיות על בתי הדין בערכאה הראשונה.

שאלת הבוררות היא אמנם שאלה חשובה, והיא מבטאת את התהליך שעוברים חלק מבתי הדין לממונות - ממוסד ליישוב סכסוכים קהילתיים המבוסס על אמן אישי, למוסד שיפוטי בעל סמכות. בהקשר זה, יש

¹¹ במערכת המשפט הכללית מצטרף לאגרה גם תשלום שכרם של עורכי הדין.

¹² כפי בהובא לעיל בשם ר"ת.

¹³ יש לשים לב, שגם במשפט הכללי לא ברור מאליו שיהיה מושג של תקדים מחייב, כפי שצינינו לעיל. מה שמראה שגם במשפט הכללי לא בהכרח רואים חשיבות בכך שב"ד לערעורים יקבע תקדימים מחייבים.

לדון בשאלה אילו עילות ערעור תתקבלנה (תוכן הפסיקה, סדר הדין וכשרות אישית), ואת עוצמת ההתערבות במקרים גבוליים.

ההצעה

עקרונות

עילות הערעור על פי ההלכה

כפי שציינו, סמכותו של בית הדין לערעורים היא רק לבטל פסקי דין שיש בהם טעות בדין, הגורמת לכך שהדין בטל. למעשה, אין צורך שנגדיר בעצמנו את עילות הערעור, כיוון שעילות אלו כבר מפורשות בהלכה, ומרוכזות בעיקר בשו"ע חו"מ סימן כ"ה, ותפקידו של בית הדין לערעורים הוא לקבוע אם טעות מסוימת מחייבת ביטול הדין או לא. למרות זאת, נציין כאן שתי עילות עיקריות, היכולות לשמש את בעל הדין כאשר הוא רוצה לדעת אם ביכולתו לערער על פסק הדין:

הראשונה, טעות בדבר משנה - הדין בטל (שו"ע חו"מ כה, א). היכולת לקבוע כי נעשתה טעות בדבר משנה מותנית בכך שפסק הדין מבוסס על דין או על פשרה קרובה לדין. אולם, במקרה של פשרה שאינה קרובה לדין אין אפשרות לקבוע כי נעשתה טעות בדבר משנה. כמו כן, יוכל בית הדין להציע לבעלי הדין שני מסלולים: עם ערעור וללא ערעור, ובכך ינתן מקום לדין בעל אופי של בורות שאין בו מקום לערעור.

השנייה, טעות בשיקול הדעת - ישנה מחלוקת בפוסקים אם בטעות בשיקול הדעת הדין חוזר או לא, שכן מעמדם של הדיינים בבתי הדין שבהם אנו עוסקים הוא של דין מומחה שקיבלו עליהם (שו"ע חו"מ כה, ב-ג):

סעיף ב טעה בשיקול הדעת...היה זה דין מומחה ונטל רשות מריש גלותא, או שלא נטל רשות אבל קבלו אותו בעלי דינים עליהם, הואיל והוא מומחה, חוזר הדין. ואם אי אפשר להחזיר, פטור מלשלם. הגה: וג' הדיוטות, דינם כיחיד מומחה. סעיף ג היה הטועה מומחה בית דין, ולא נטל רשות ולא קבלו אותו בעלי דינים עליהם, או שלא היה מומחה אבל קבלו אותו בעלי דינים עליהם לדון להם בדין, וטעה בשיקול הדעת. הגה: וי"א דאפילו לא נשא ונתן ביד, מה שעשה עשוי וישלם מביתו, ואין הדין חוזר.

דעת המחבר היא שיחיד מומחה או ג' הדיוטות וקיבלו עליהם, הדין חוזר. ובש"ך (סקי"ד) כתב שדעת היש אומרים המובאת ברמ"א היא דעת הרא"ש, הסובר שגם ביחיד מומחה שקיבלו עליהם, אם היתה טעות בשיקול הדעת, מה שעשה עשוי. שיטה שלישית היא שיטת בעל המאור המובא בש"ך, הסובר שאם גדול החזירו, הדין חוזר. כמו כן, להזכיר את שיטת הש"ך (סי' כח, סקכ"ט אות ב והלאה) היא, שאם עדיין לא התבצע פסק הדין, בוודאי שמחזירים את הדין גם בטעות בשיקול הדעת.

עילות אלו נוגעות לפסק דין שנמצאה בו טעות בדין. מלבדן, ישנן עילות גם על סמך התנהלות לא הגונה של הדיון:

א. טעות בדין בשל הליך לקוי - במידה ובבית הדין לערעורים ימצא, שמחמת חוסר ההגינות בבית הדין, נמנעה מאחד הצדדים האפשרות להציג את טענותיו וראיותיו, וכתוצאה מכך פסק הדין של בית הדין מוטעה בדבר שהוא טעות בדבר משנה, יוכל המערער לדרוש פסק דין חדש.

ב. פסול בהרכב - אם בין הדיינים ישנה בעיה של קרוב או פסול וכדומה, והמערער לא היה מודע לה כשעמד בדין. ונראה לי, שגם אם הדיין הוא אוהב או שונא, אע"פ שבזה הדין דין בדיעבד, ס"ס כיוון שכוחו של הדיין הוא מחמת 'קיבלו עליהם', יש לומר, שאילו היה בעל הדין יודע שמדובר בדין שהוא אוהב או שונא, לא היה בורר אותו.

ג. קבלת שוחד - אם אחד הדיינים נטל שוחד חס וחלילה, הדין בטל, כמבואר בתשובות הב"ח הישנות (סי' נא), ובתשובת חת"ס (ח"מ סי' קס).

העילות שצוינו הם עילות שההלכה מקנה לדייני בית הדין לערעורים באופן מוחלט. נראה לי, שאם בעל הדין טוען שנעשה לו עוול בגוונא שהדין אינו בטל, כגון שלא השוו את בעלי הדין וכדומה¹⁴, יש מקום לומר, שאם הדיינים ימצאו שיש בפסק הדין טעות בשיקול הדעת, יש לומר שהטעות בשיקול הדעת נבעה אולי גם מחוסר ההשוואה של בעלי הדין. במקרה כזה ראוי לבטל את הדין, למרות שהטעות היא רק בשיקול הדעת. לכן, יש מקום לשיקול להכניס סעיף בשטר הבוררות, המחייב את בית הדין לערעורים לדון על פי שיטת המחבר והש"ך, שבטעות בשיקול הדעת הדין בטל.

ושבו, אין ברצוננו להחליט עבור בית הדין הגדול אילו עילות ישמשו לערעור. מטרתנו היא רק להצביע על מספר עילות המוכרות לכל.

המצב כשהוחלט על ביטול פסק הדין

יש לציין, שכאשר פסק הדין בטל מחמת טעות בדין, הדבר נובע מכך שהגוף שהחליט שהדין היה בטעות, החליט מה הדין הנכון. לכן, אין מציאות שבה הערכאה העליונה תחליט שהערעור מתקבל, מבלי להחליט מהו פסק הדין הנכון.

רק כאשר הדיין לקח שוחד, או כאשר הבוררות בטלה כיוון שבין הדיינים היה אחד קאו"פ, הדין בטל מתחילתו. במקרה זה, יש להחליט מי יהיה ההרכב שידון מחדש. ונראה, שאז צריך גם לקבל עדות מחדש וכו'.

חוק הבוררות ומשמעותו ליכולת הערעור על פסקי בתי הדין

החיוב לציית לבתי הדין לממונות נובע מסמכותם על פי ההלכה. למרות זאת, היכולת לכפות את פסק הדין בפועל, נובעת מחוק הבוררות. למרות שהמחוקק השתדל להרחיב ככל האפשר את סמכויותיו של הבורר, ישנה אפשרות לבטל פסק בוררות, על סמך מספר עילות מצומצם בלבד (סעיף 24 לחוק הבוררות). להלן העילה החשובה לענייננו:

בית המשפט רשאי, על פי בקשת בעל-דין (בחוק זה - בקשת ביטול), לבטל פסק בוררות, כולו או חלקו, להשלימו, לתקנו או להחזירו לבורר, מאחת העילות האלה: ... (4) לא ניתנה לבעל-דין הזדמנות נאותה לטעון טענותיו או להביא ראיותיו;

משמעותה של העילה שציינו היא, שבית המשפט רשאי לבטל פסק דין, כאשר מוכיח העותר שהבורר לא פסק על פי כללי הצדק. ברצוננו למנוע את האפשרות לשימוש בעילה זו להחזרת הדיון לבתי המשפט, ע"י כך שנאפשר ערעור על פסק הדין בתוך הבוררות עצמה.

מבחינה חוקית, כאשר למוסד הבוררות שהוסכם עליו בהסכם הבוררות יש ערכאת ערעור פנימית, הופכת ערכאת הערעור לחלק מהסכם הבוררות. ממילא, אם בתי הדין יקבלו עליהם בית דין לערעורים, יוצר מצב, שעל מנת שפסק דין שניתן ע"י בית הדין יבוטל ע"י בית המשפט על סמך העילה שציינו לעיל, יצטרך בעל הדין לפנות קודם לכן אל ערכאת הערעור של בית הדין. זהו יתרון נוסף שיש בהקמת מוסד ערעורים.

¹⁴ ברור שדבר זה זוקק הוכחה. ונראה לי שיהיה קשה מאוד להוכיח דבר זה.

נקודה נוספת הקשורה לעילות הקבועות בחוק על פסק של בורר היא, שאין יכולת לערער על פסק, בטענה שראיות מסוימות לא היו ביד העורר בזמן הדין. עמדה זו מנוגדת להלכה (שו"ע חו"מ כ):

מי שנתחייב בב"ד והביא עדים או ראיה לזכותו, סותר הדין וחוזר, אף על פי שכבר נגמר...

קינמו של מוסד ערעורים יאפשר את החזרת הדין לערכאה הראשונה, אם יתגלו ראיות חדשות. אלא שיש לציין, שאין זה הפתרון הישיר לבעיה. שכן, כפי שמבואר בהלכה שציינו, בית הדין עצמו צריך לפתוח את הדין מחדש במקרה והתגלו ראיות חדשות. לכן, הפתרון הנכון לבעיה זו הוא שילוב סעיף בשטר הבוררות (או בתקנות בית הדין), המאפשר קיום דיון חוזר במקרה ויתגלו ראיות חדשות.

לכן, כדי שמוסד הערעור יהיה תקף מבחינה חוקית, צריך להכניס בשטר הבוררות סעיף המאשר את האפשרות ללכת לב"ד לערעורים, או להכניס את הסעיף הנ"ל בתקנות בתי הדין.

פירוט ההצעה

מטרות

שלוש מטרות עיקריות יושגו ע"י הקמת בית דין לערעורים:

- א. הצדק שבדין תורה יהיה גלוי יותר, וע"י כך יתרבו הפניות לבתי הדין, במקום לבתי המשפט.
- ב. החוק לא יוכל למנוע מנתבע לערער באופן שבוודאי הוא רשאי לערער על פי ההלכה.
- ג. יימנעו עיוותי דין שעלולים להיגרם מפעם לפעם בבתי הדין, שמכוחם הדין בטל.

הבסיס - הסכמת בתי הדין

כיוון שבסופו של דבר, כל המהלך הזה הוא חידוש, הוא לא יפעל ללא הסכמה מרצון של כל הנוגעים בדבר. ותוכיח המציאות העגומה בבתי הדין הרבניים, שם בית הדין הגדול רשאי (מבחינת התקנות) להחזיר את הדין לערכאה הראשונה, אבל למעשה אינו מסוגל לעשות כן, משום חוסר הסכמה בין הדיינים בערכאות הנמוכות לגבוהות על סמכויותיו של בית הדין. לאור הנחה זו, נציין כאן שלושה עקרונות יסוד:

1. בבית הדין לערעורים יישבו דיינים המוסכמים על כלל הדיינים בבתי הדין שיקבלו עליהם את מוסד הערעור. לא ימונה דין גם בעתיד, ללא הסכמתם של כלל הדיינים.
2. בכל מקרה של ספק אם סמכותו של בית הדין תקפה, ישתדל בית הדין לערעורים להימנע משימוש בסמכותו, ללא הסכמת בית הדין שכלפיו מופנים הדברים.
3. בית הדין לערעורים יפרסם חוזר מפעם לפעם בין בתי הדין, ובו יעלו שאלות שהתעוררו לגבי אופן תפקודו של בית הדין, וגם לגביהם תתקבלנה החלטות במעמד כל בתי הדין.

זכאות לערעור

כאמור, מטרתנו לאפשר לכל בעל דין שהרגיש שנעשה לו עוול לפנות לבית הדין לערעורים. מאידך, אין ברצוננו ליצור סחבת מיותרת.

1. כל בעל דין המעוניין בכך, יהיה זכאי לערעור בפני בית הדין לערעורים.
2. הערעור יוגש לעיונו של אחד הדיינים שיקבע אם יש מקום לקיום דיון.

עילות הערעור

עילות הערעור שהוצגו הן כאלו שבמידה והמערער צודק, פסק הדין שניתן ע"י בית הדין בערכאה הראשונה בטל. להלן פירוטן:

- א. טעות בדבר משנה, בתנאי שפסק הדין מבוסס על דין או על פשרה קרובה לדין.
- ב. ראיות שלא היו בפני הדיינים, או שהדיינים התעלמו מהן.
- ג. דיין שנטל שוחד, דיין פסול או קרוב, אוהב או שונא, והמערער לא ידע מכך.
- ד. העלנו את האפשרות, שתינתן אפשרות לערער גם במקום שבו הטעות היא טעות בשיקול הדעת, אם בעל הדין יוכיח שלא השוו את בעלי הדין.

סדר הערעור

1. כל בעל דין יהיה זכאי לדרוש מבית הדין לכתוב לו את פסק הדין ולנמקו בכתב.
2. בעל הדין שירצה, יוכל להגיש בקשה לערעור בכתב.
3. מהמערער תגבה אגרה בזמן הגשת הערעור.
4. בבקשת הערעור המערער יציין מדוע הוא סובר שיש מקום לערער על פסק הדין: טענות כלפי סדר הדין¹⁵, כשרות הדיינים או פסיקת ההלכה.
5. בקשה לביטול פסק הדין עקב טענות בעניין סדר הדין או כשרות הדיינים תחייב הבאת ראיות. במקרה של ערעור על פסיקת הלכה יצטרך המערער להצביע על הנקודה הבעייתית לדעתו בפסק הדין¹⁶, אולם, הוא לא יחויב להביא מקורות הלכתיים הסותרים את פסק הדין.
6. בקשת הערעור הכתובה תישלח לאחד הדיינים שישבו בהרכב הערעור. אותו דיין יעיין בבקשה, ויחליט אם להביא את הערעור לדיון בפועל, או לדחותו על הסף.
7. בית הדין לערעורים יחליט האם לקיים דיון, וכן את מי יש להזמין אליו.

תוצאות הערעור

- א. כפי שכתבנו לעיל, אם הערעור נבע מטעות בדין, הרי בית הדין לערעורים החליט כבר מהו הדין הנכון לדעתו. בית הדין ידון עם בית הדין המקורי במסקנותיו. אם יגיעו להסכמה מוטב, ואם לא, יבטל בית הדין לערעורים את פסק הדין, ויכתוב פסק דין חדש.
- ב. אם הדין בטל עקב טעות בסדר הדין או עקב בעיה בכשרות הדיינים, בעצם לא היה כאן דין. במקרה זה, בית הדין לערעורים יחליט מי יהיה ההרכב שידון מחדש.

¹⁵ כשם שכל אדם רשאי לתבוע גם תלמיד חכם, ולהאשים אותו בגניבה, משום 'אין אדם תובע את חברו אא"כ יש לו עליו', כך כל אדם יהיה רשאי לתבוע תלמיד חכם על כך שעבר על איסור 'לא תכירו פנים במשפט'. מדוע שיהיה הבדל ביניהם?

¹⁶ יתכן כי הדבר גרום להכנסת גורמים מייצגים (עו"ד וטו"ר) לתוך מערכת בית הדין, וההשלכות הדבר חייבות להילקח בחשבון.

שינויים נחוצים בשטרי הבוררות

כיום, כוללים שטרי הבוררות פסקה מפורשת המונעת אפשרות של ערעור, על מנת שבית הדין לערעורים יהווה חלק מהסכם הבוררות בין שני הצדדים, צריך לשנות את שטרי הבוררות של בתי הדין לממונות. שינויים אלו יכתבו בשיתוף משפטן הבקי בחוק הבוררות.

כאמור לעיל, יש מקום לאפשר לבעלי הדין לבחור בין דיון שניתן לערער עליו לדיון שאינו חשוף לערעורים. כמו כן, יש מקום להציע מראש בחירה בפשרה שאינה ניתנת לביקורת בהקשר של טעות בדבר משנה, לפשרה קרובה לדיון שניתן לבחון אותה מבחינה הלכתית.

נספח: הצעה להקמת מוסד שיפסוק הלכה מחייבת לבתי הדין

בנספח זה ננסה להציע בסיס הלכתי ליצירת מוסד הלכתי שאינו בית דין לערעורים, המאפשר לכלל הדיינים לקבל החלטות על מדיניות הפסיקה של בית הדין (או של כמה בתי דין), באופן כזה שהדיינים יהיו מחוייבים לפסיקה של אותו המוסד עפ"י הלכה.

פסיקה הלכתית בנושאים עקרוניים

הדיון שברצוננו לערוך נסוב סביב סוגיית הגמרא (יבמות יד, א), לגבי איסור לא תתגודדו. הגמרא שם שואלת, כיצד יתכן המצב, שבית שמאי ובית הלל חלקו ביניהם לגבי הלכות שונות, ואעפ"כ עשו כל אחד כמנהגו, הרי יש בזה בעיה של לא תתגודדו. ומובאים בגמרא שני תירוצים:

לדעת אב"י, כאשר ישנם שני בתי דינים בעיר אחת, ובי"ד אחד מורה כבית שמאי ואחד כבית הלל, יש בזה לא תתגודדו, ולדעת רבא, איסור לא תתגודדו הוא דווקא כשיש בית דין אחד בעיר, קצתם מורים כבית שמאי וקצתם מורים כבית הלל.

רבא אומר, שיש איסור לא תתגודדו, כשבי"ד אחד היה בעיר, וקצתם מורים כך וקצתם אחרת. ויש לשאול: כי מה יעשו אותם הדיינים - יתחלקו לשתי ערים? אלא ודאי, שההנחה של רבא היא, שכשישנה מחלוקת בהלכה בבית דין, צריכים הדיינים להתכנס ולהכריע באותה הלכה. וקל וחומר שלאב"י, שסובר שכשיש כמה בתי דין באותה העיר, יש בזה לא תתגודדו, ברור שהדיינים צריכים להתכנס ולהגיע להכרעה.

הנחה זו באה לידי ביטוי גם בדברי הש"ך. הש"ך (קיצור הנהגת איסור והיתר אות י) כותב, שכאשר בעיר ישנה מחלוקת בין הדיינים, צריכים להגיע לידי הכרעה משום איסור לא תתגודדו:

בית דין בעיר אחת שנחלקו בדבר, אסור להורות מקצתן כך ומקצתן כך משום לא תתגודדו... וכן אסור לעשות כל כת וכת מהם כדבריו, או לנהוג כן, אע"פ שאין מורים כן להדיא. אע"פ ששניהם שוים בחכמה ובמנין, אלא ישאו ויתנו בדבר הרבה, עד שיסכימו כולם לדעת אחת. ואם אי אפשר בכך, אם הוא דבר תורה יעשו הכל כדברי המחמירים, ואם הוא דבר דרבנן יעשו הכל כדברי המקילים.

ואמנם, בש"ך שם משמע שההכרעה אינה נעשית עפ"י רוב, אלא על פי הכלל של בדאורייתא הלך אחר המחמיר ובדרבנן הלך אחר המיקל, אבל בשו"ע (חו"מ כה, יט) כותב הש"ך, שהדיינים מכריעים עפ"י רוב:

ואפילו אין הרבים מסכימים מטעם אחד כו' - ובספרי שפתי כהן בי"ד סימן רמ"ב [בהנהגות איסור והיתר] העליתי דבאיסור דאורייתא לא אזלינן בתר רבים אם מסכימים להקל משני טעמים, ע"ש. מיהו נראה דהיינו דוקא כשבאנו להתיר דין שאנו מסופקים בו מתוך החיבורים, הלכך כיון שאין הרבים לפנינו חיישינן שמא בזה העיקר כאותו פוסק דמחמיר ובאיך מילתא העיקר כפוסק השני דמחמיר, אבל כשהרבים לפנינו פשיטא דאזלינן בתרייהו אע"ג שאין מסכימים מטעם אחד, דלא אשכחן בשום דוכתא דסנהדרין או דיינים צריכין הרבים לומר טעם אחד.

ואולי יש לומר, שמה שכתב הש"ך 'אם אי אפשר בכך' אין הכוונה שלא הסכימו כולם לדעת אחת, אלא הכוונה היא, שלא יכלו לשאת ולתת בדבר, ולכן אינם יכולים להכריע על פי רוב, אלא צריכים להחליט עפ"י ספקא דאורייתא לחומרא וספקא דרבנן לקולא.

על כל פנים, בין על פי דברי הש"ך ביורה דעה, ובין על פי דבריו בחושן משפט, ברור שהדיינים אינם רשאים להורות ככל העולה על רוחם, אלא הם צריכים להגיע להסכמה, ובמידה ואין הסכמה כזו, ישנן דרכים הלכתיות לקבל החלטה.

אפשר היה לומר, שרק לגבי מקרה מסויים, שבא לפני בית הדין, אסור לדיינים להורות מקצתם כך ומקצתם כך, אבל הדיינים אינם יושבים ומחליטים החלטות הלכתיות עקרונית, אבל קשה לומר כן, משום שקשה לומר שהגמ' אמרה את איסור לא תתגודדו כאשר בא אדם לפני קבוצת רבנים, וחלק אומרים כך וחלק אומרים אחרת - זו אינה בעיה של לא תתגודדו, אלא פשוט אין לשואל תשובה אחת אלא אוסף של תשובות. אלא ודאי, שכוונת הגמ' היא, שכאשר מתברר שדיינים שונים בעיר פוסקים הלכה למעשה בצורה שונה, הם צריכים להתכנס ביחד, ולהחליט מהי ההלכה, ולאחר מכן גם כאשר המקרה יבוא לפני דין אחד מחברי בית הדין, יכריע זה כפי שהכריעו הדיינים כולם¹⁷.

למעשה, על פי דברינו עולה כי מכח ההלכה של 'לא תתגודדו', בית הדין שבכל עיר ועיר הוא הערכאה המכריעה לפסיקת הלכה עקרונית לגבי אותה העיר.

לא תתגודדו במציאות בימינו

על סמך הדברים שכתבנו לעיל, ניתן לומר, כי אילו תקום 'עיר' ובה ישבו תלמידי החכמים ביחד, ויקבלו הכרעות הלכתיות ביחד, הרי לאותה העיר יהיה מנהג פסיקה אחיד. דבר זה היה קיים בגולה, כאשר לקהילות השונות היו בתי דין של כל קהילה וקהילה, וממילא מנהג פסיקה לכל קהילה.

כידוע, הסכמת הפוסקים היא שבעניינים שנוגעים למנהגי קהילות, אע"פ שהתקבצו מספר קהילות לארץ, אין בזה איסור לא תתגודדו. אבל במקום שיש מחלוקת בין הפוסקים, ואין זו מחלוקת בעניינים הנובעים ממנהג פסיקה, כגון בין אשכנזים לספרדים, אלא מחלוקת בשיקול הדעת ובדימוי מילתא למילתא, לגבי זה לא אומרים שהתורה נעשתה כבר כשתי תורות, אלא אדרבה, זה בדיוק המצב שעליו צריכים להכריע החכמים, כדי שלא יהיה איסור של 'לא תתגודדו'. וגם אם נאמר שסו"ס בתי דין שונים נוצרו כבר, וממילא אין ביניהם איסור לא תתגודדו, נראה שבוודאי שאין דבר שמונע מאותם הדיינים להסכים ביניהם.

וכך מסכם הרב עוזיאל את תשובתו בעניין איסור לא תתגודדו¹⁸:

גם במקום ששני בתי דינים קבועים ושוים בחכמה ובמנין מצוה מן המובחר היא לישא וליתן בהלכה ולהסכים לדעה אחת או לנהוג כדעת הרוב, שכל מקום שאנו עושים כדעת הרוב אנו מקיימים דברי התורה כתקנו, שכך נצטוינו: אחרי רבים להטות. וכל מה שאנו עושים כדעת המיעוט אנו מבטלים מצות התורה של אחרי רבים, ונכנסים בספק אסור. אלא זאת היא

¹⁷ אפשר היה לומר, שרק לגבי אחרים יפסוק הדיין כפי ההכרעה הרוב, אבל לעצמו יפסוק כפי דעתו, אבל מלשון הש"ך שציינו לעיל משמע לא כך שכתב: "אסור להורות מקצתן כך ומקצתן כך משום לא תתגודדו... וכן אסור לעשות כל כת וכת מהם כדבריו, או לנהוג כן, אע"פ שאין מורים כן להדיא".

¹⁸ שו"ת משפטי עוזיאל כרך ד - עניינים כלליים סימן א

חובתנו ממצות התורה להורות כדעת הרוב ולהיות כולנו באגודה אחת ככל דרכי התורה ומצוה.

יצירת קהילה בצורה מלאכותית

למעשה, במציאות היום, קשה מאוד לומר מי נחשבים בית דין אחד. אבל נראה פשוט, שבית דין אחד, שיש בו כמה הרכבים, בוודאי נחשב לבית דין אחד. לכן, בבית דין כזה ראוי ואולי יש גם חובה, שלא יתקיימו פסקי דין סותרים, משום 'לא תתגודדו'.

הצעתנו היא, לחבר כמה בתי דין. דהיינו, יתכנסו אותם דיינים המוכנים לקבל זאת על עצמם, ויחליטו שהם הופכים לבי"ד אחד (כמובן, אין צורך שהם יתאחדו מבחינה אדמיניסטרטיבית, אלא רק מבחינת הפסיקה). ממילא, הם יוכלו לשבת ביחד ולשאת ולתת בהלכה, ולהגיע להחלטות הנוגעות לשאלות ההלכתיות העולות לפנייהם בקביעות, ולקבל לגביהם החלטות עקרוניות.

התועלת בהצעתנו

באופן זה שהעלנו, החלטת כינוס הדיינים תהיה מחייבת לגבי כלל הדיינים השותפים בה, וממילא הם יפסקו אח"כ בבתי הדין שלהם, על פי אותה החלטה. בזה תיפתר הבעיה של האופן שבו נתפסים בתי הדין בעיני הציבור, שהעלנו לעיל.

באופן זה, יהיה קל לפרסם את ההחלטות העקרוניות של בתי הדין, ולכן ההלכה תהיה מפורסמת וידועה יותר. גם לעורכי הדין יהיה יותר קל לכתוב חוזים המיועדים להלכה זו, ותהיה להם האפשרות להפנות לקוחות לבתי הדין לממונות, כיוון שהם ידעו מראש אם סביר שהתביעה תזכה או לא.

יש לציין, שהחלטות לגבי שאלות אלו יתקבלו לאחר משא ומתן בין מספר גדול של רבנים (יותר מאשר ג' דיינים היושבים בדין בדרך כלל). וכבר למדנו הרמב"ם (סנהדרין פ"ב ה"ג): אע"פ שבית דין של שלשה בית דין שלם הוא כל זמן שהן רבים הרי זה משובח, ומוטב שיחתך הדין באחד עשר יותר מעשרה וצריכין שיהיו היושבים כולם שם בבית דין תלמידי חכמים וראויין.

מקורות

1. משפטי עוזיאל חלק ד חו"מ סי' א.
2. ציץ אליעזר חלק ט"ז סי' סז.
3. שו"ת ישכיל עבדי חלק ג, אה"ע סי' ב.
4. שו"ת יביע אומר חלק ב, חו"מ סי' ב.
5. ד"ר זרח ורהפטיג, התקדים, שנתון המשפט העברי כרך ו - ז עמ' 105 - 132.
6. ד"ר זרח ורהפטיג, תקנות הרבנות הראשית, הרבנות הראשית לישראל - שבעים שנה לייסודה, כרך א, עמ' 87-92.
7. אליאב שוחטמן, חובת ההנמקה, שנתון המשפט העברי כרך ו - ז עמ' 319 - 397.
8. הרב חיים דוד הלוי, בית דין לערעורים, תחומין כרך טו עמ' 187 - 194.
9. הרב אברהם שרמן, מקור הסמכות של בית הדין הגדול ומסגרת סמכותו, שורת הדין כרך ג' עמ' ריא - רכ.
10. ד"ר עמיחי רדזינר, הרב עוזיאל, רבנות תל-אביב - יפו ובית-הדין הגדול לערעורים: סיפור בארבע מערכות, מחקרי משפט כרך כא.